

TARANENKOVÁ, Ivana (ed.): SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ. NA ROZHRANÍ UMENIA A IDEOLÓGIE. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018. 203 s.

Ľubica Hroncová

Publikácia *Svetozár Hurban Vajanský. Na rozhraní umenia a ideológie* vychádza z analytickej metódy skúmania rozsiahlej vydavateľskej a kultúrnej činnosti Svetozára Hurbana Vajanského (1847 – 1916), ktorý bol kľúčovou postavou slovenských dejín koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Rozdelená je na tri časti, v ktorých jednotliví autori upozorňujú na schémy myslenia tejto osobnosti, na rozporuplnosť jeho podôb. Predstavujú ho ako bojovníka za slovenský národ, spisovateľa, publicistu, pamfletistu, ale aj nekompromisného literárneho kritika, človeka konzervatívneho presvedčenia, usilujúceho sa zachovať staré poriadky v politike aj umení, odporcu židovstva a prenikania cudzích vplyvov do slovenskej kultúry.

Prvá časť knihy s názvom *Literatúra: medzi estetikou a ideológiou* sa zameriava na sklbenie poetiky Vajanského diela a jeho literárnych náhľadov, ktoré súviseli s vyzdvihovaním dôležosti vlastného národa. Marcela Mikulová sa v štúdiu *Hľadanie modelov národnej reprezentácie* venuje Vajanskému, ktorý bol pod vplyvom politických okolností donútený k národno-záchovnému postoju. To malo za následok deformovanie prirodzeného literárneho procesu, neaktuálnosť, dopĺňanú ideologickými predstavami, čo sa najvýraznejšie prejavilo v románoch *Letiace tiene*, *Koreň a výhonky*, *Kotlín*. Vajanský, ktorý chápal svoju literárnu tvorbu ako ukážkový model pre slovenskú mentalitu, vnášal do fikčného sveta svojich próz obrazy ideálnych vodcov národa, ktorými mohli

byť muži z radov inteligencie v prepojení so zemianskou vrstvou, neskôr zdôrazňoval význam patriarchálne založeného spoločenstva. Vysnívané predstavy pretváral na skutočné, tie vnášal do štruktúry svojho diela. Autorka štúdie sa zameriava na Vajanského tvorbu ako na celok v priebehu jeho autorského zrenia a uvedomuje si spisovateľovu ambíciu tvoriť moderné dielo. Tvrdí však, že tieto snahy sa premietajú skôr na úrovni formy, než by zasiahli samotnú štruktúru textu. S tým, podľa M. Mikulovej, súvisí aj fakt, že autor nedokázal nastoliť zobrazovaný problém univerzálnejšie, aby mohol byť vnímaný aj mimo dobového kontextu. V príspevku *Vajanského román: romanca, melodráma, tragédia* upozorňuje Ivana Taranenková na románové dielo S. H. Vajanského upriamené na prezentovanie ideálu vyspelého národa a jeho kultúry, čo sa prejavuje vo všetkých jeho textoch na rovine témy aj formy. V autorovom románovom modeli rozpoznáva modusy romanca, tragédie a melodrámy, všíma si Vajanského prozaický model v novelách a románoch, ktorý obsahuje prvky nereálnosti. Tvrdí, že Vajanský vo svojich prózach nemohol reprezentovať jestvujúcu dobovú societu v jej komplexnosti, pretože žiadnu, ktorá by zodpovedala jeho predstavám v aktuálnej realite, nenachádzal a v tomto zmysle hovorí o utopických rozmeroch Vajanského prozaickej tvorby. Prítomnosť tragédie, melodrámy alebo romanca je vo Vajanského epickom texte spájaná s ideálom, jeho hlavné postavy sú nadradené, svojím vzneše-

234 ným pôvodom predurčené k tomu, aby v národnom živote vytvárali nové hodnoty. Ich snahy však stroskotávajú na ťažkostiach pri národných aktivitách, ku ktorým autor pripája prvky dezilúzie, pasivity a neschopnosti. Vajanského náklonnosť k spomínaným modusom sťažuje jeho hlásenie sa k realistickému poetike a nabáda skôr vnímať jeho prozaickú tvorbu ako špecifickú podobu románového modelu, ktorý chcel začiatkom osemdesiatych rokov 19. storočia vniesť do kontextu slovenskej literatúry. Sledovaním Vajanského konfrontácií s modernistickými umeleckými smermi konca 19. storočia sa v článku *Svetozár Hurban Vajanský a nová literatúra* zaoberá Dana Hučková, ktorá v ňom naznačuje, že pre Vajanského bola národnosť najvyššou kategóriou, literatúru považoval za nástroj umeleckého vyjadrenia slovenského národa aj za rozhodujúci politický faktor. Vajanský svoje kritické stanoviská k novým smerovým a štýlotvorným tendenciám uverejňoval v *Národných novinách*, písal najmä programatické úvodníky a kratšie články (medzi rokmi 1900 – 1912), recenzie, správy o nových knihách, článkoch a prednáškach prebraných zo zahraničnej tlače, najmä českej, nemeckej a ruskej, s doplnkom vlastného komentára, tiež informácie o nových domácich aj zahraničných časopisoch. Ako ďalej D. Hučková uvádza, Vajanského anti-modernistické stanoviská sa neobjavili zrazu a neočakávane, ale celkom logicky vyplynuli z jeho dlhodobého ideového zamerania, ktoré vo vzťahu k literatúre vyslovoval už v začiatkoch svojho novinárskeho účinkovania od osemdesiatych rokov 19. storočia. Vajanský vystupoval skôr ako sprostredkovateľ súvekých zahraničných kritických názorov na moderné umenie. Bol naklonený tým negatívnym postojom, ktoré podporovali jeho ideové hľadiská, tento vplyv potom formoval domácu recepciu moderných umeleckých smerov a štýlových tendencií. V postojoch aj v tvorbe Vajanského narážali na seba dve odlišné motívácie – estetická a ideologická, čo sa v poetike prejavilo ako prelínanie moderného a konzervatívneho. Angažovanosť, s akou Vajanský verejne vystupoval proti dekadencii a moderne,

sa zhodovala s jeho snahou posilniť pozitívny prístup k svetu. Pre Vajanského názor na moderné umelecké smery bola kľúčová axiologická perspektíva, negatívna dekadentná revolta bola v príkrom rozpore s jeho nasmerovaním na tradičné kultúrne hodnoty. Nebol ochotný pochopiť a akceptovať dekadentnú inakosť ako reakciu na dobové problémy. Dekadentný nedostatok vôle k činu zas narúšal jeho aktivistickú buditelskú rétoriku.

Druhá časť publikácie s podtitulom *Národné a ideologické modely* sa orientuje na tému chápania národa v kontexte historických a ideologických súvislostí z pohľadu S. H. Vajanského. Úvodným textom tejto časti je štúdia *Vajanského koncepcia národných dejín* Karola Hollého, v ktorej autor poukazuje na myslenie ideológa S. H. Vajanského o národných dejinách. Venuje sa Vajanského interpretácii slovenských dejín, publikovanej v obnovených *Slovenských pohľadoch* pod názvom *Slovensko a jeho život literárny*, ktorá sa K. Hollému javí ako najvhodnejší východiskový text pre objasnenie genézy Vajanského myslenia aj preto, že možnosť skúmania Vajanského koncepcie prostredníctvom ucelených knižných diel je značne oklieštená. Výskum je zväčša možný len pomocou novinových článkov (úvodníkov) v *Národných novinách*. Podľa autora Vajanský vnímal uhorský stredovek ako nenárodný, zmena k národnému charakteru spoločnosti vo vnímaní Vajanského nastala až v modernej dobe, teda až v 19. storočí. Východiskom tohto myslenia je koncept dejín ako národného povedomia, ktoré sa začínali na konci 18. storočia. Slovenskí spisovatelia, revolúcia v roku 1848, Memorandum národa slovenského mali byť základnými oporami dejín slovenského národa, a tým bolo potrebné venovať náležitú pozornosť. Pre Vajanského je hlavným aspektom výkladu moderných národných dejín dôraz na jazyk (slovenský) ako charakteristický znak národa, tiež problematika historického práva. K. Hollý poukazuje na Vajanského negáciu predpokladanej supremácie Maďarov nad Slovákmi v minulosti, jeho nadväzovanie na texty zo začiatku osemdesiatych rokov 19. storočia a zároveň s tým aj Vajanské-

ho formulovanie právnych stanovísk pomocou známej metafory „národa-mladika“, ktorému má byť umožnený jeho ďalší rozvoj. Táto nejednotnosť je podľa autora jednou z typických črt Vajanského myslenia o národných dejinách, koncepcia jeho národných dejín je teda tvorená existenciou viacerých názorov. Miloslav Szabó sa vo svojom príspevku *Vajanský antisemita* zamýšľa nad protichodnými stránkami Vajanského kultúrnej a národnej koncepcie, najmä nad jeho protižidovskými postojmi vyjadrovanými v literárnom diele, ale aj v politických článkoch. Túto otázku dáva do súvislosti s dobovými uhorskými aj inonárodnými názormi. Autor poukazuje na to, že antisemitizmus je historický a analytický pojem, ktorý má viacero významových rovín a je ho potrebné vždy zasadiť do zodpovedajúceho historického kontextu. Vyjadruje sa v tom zmysle, že označenie Vajanského ako antisemitu nemá napovedať o jeho spoluzodpovednosti za riešenie židovskej otázky počas druhej svetovej vojny. Na túto skutočnosť sa odvolávali ľudáci a gardisti, avšak Vajanský vo svojej publicistickej tvorbe a literárnom diele nehľadal východiská židovského problému, hlásal skôr odmietanie v duchu populistického antisemitizmu. Vajanského protižidovské postoje nemožno obmedzovať iba na negatívne, hoci sa nimi často nechal, na rozdiel od iných slovenských nacionalistov, strhnúť. Podobný postoj, podľa autora, zaujíma Vajanský aj k rasistickému antisemitizmu, keďže kvôli svojmu ortodoxnému luteránstvu nebol ochotný celkom rezignovať na vieru v Starý zákon, respektíve miesto Židov v dejinách kresťanskej spásy. Autorovým cieľom bolo posunúť diskusiu o Vajanského antisemitizme na úroveň vedeckej historiografie a osvetliť pojmy, ktoré sa používajú zväčša nerefektovane. Antisemitizmus skúma ako tému s mnohými významovými rovinami v súdobom historickom kontexte.

Tretia a záverečná časť publikácie nazvaná *Polemiky* sa zaoberá dobovými polemikami, ktorých bol Vajanský účastný a zároveň aj interpretácii jeho myšlienok v nasledujúcich obdobiach. Roman Holec sa v štúdiu *Svetozár Hurban Vajanský vo svetle generačnej metódy* po-

kúša predstaviť S. H. Vajanského ako významnú individualitu a zároveň generačný symbol, využíva na to tzv. generačnú metódu, ktorá vymedzuje pojmy generačné pozície a súdržnosť, generačná identita ľudí približne rovnakého ideového a vekového zaradenia. Poznomenáva, že formulovaniu generačných pozícií sa prikladá významná integračná a mobilizačná úloha v historickom vývoji. Autor upozorňuje na to, že vzhľadom na nízke početné stavy politických a intelektuálnych elít a vzhľadom na ich pomerne jednoduchú vnútornú štruktúru sa slovenské dejiny 19. storočia dajú dobre zachytiť v rámci jednotlivých generačných skupín. Vajanský, ktorý sa narodil v desaťročí datovanom narodením Ambra Pietora (1843) a Jozefa Škultétyho (1853), sa stal nositeľom názorov tejto generácie. Nastupujúca generácia však spochybnila schopnosť staršej generácie zohľadňovať jej potreby a záujmy, napríklad spôsob života mladých ľudí v mestách, ich samostatnosť, vlastné životné postoje, iné chápanie cudzích ideovo-politických vplyvov, čo nakoniec viedlo ku generačnému vymedzeniu. Nová generácia (hlasisti, prúdisti, liberáli, socialisti, katolíci, tolstojevci) už neprijíma Vajanského konzervatívne názory, ktoré vychádzali z pozície generačného vodcu a prechádzali z otca na syna. R. Holec v závere konštatuje, že skutočnosť, že mnohé slovenské „deficity“ zohrali pre Slovákov v konečnom dôsledku pozitívny význam, potvrdzuje aj oveľa častejšie generačné striedanie a rovnako aj ostrejšie vymedzovanie sa jednotlivých generácií navzájom voči sebe. Neexistencia skutočnej kontinuálnosti slovenskej politiky a jej koncepcná slabosť umožňovali ľahšie otvárať nové problémy a jednoduchšie „podliehať“ novým ideovým výzvam. Na tému rozporu Vajanského s hlasistami reaguje vo svojej štúdiu *Vajanský a hlasisti: prípadová štúdia medzigeneračného sporu* aj Andrea Draganova. Poukazuje na vzťah dvoch generácií, ktorý sa tvoril ako neúprosný konflikt z hľadiska veku, vnímaný obidvomi stranami ako generačný stret otcov a detí. Spôsob komunikácie medzi aktérmi nezodpovedal racionálnej diskusii a nebol na prospech ani jednej generačnej

236 vrstve. Autorka chápe polemiku ako vzájomný rečový akt, ktorý určujú tri aspekty. Prvým aspektom je reaktivnosť, reakcia na prejav iného hovoriaceho, ktorá má však iné parametre ako reakcia na publikovaný text. Ako druhý aspekt uvádza autorka nemožnosť alebo náročné určenie konca polemiky, ktoré súvisí s jej verejným prezentovaním v slovenskej spoločnosti počas niekoľkých rokov, aj na úrovni súkromných stykov alebo korešpondencie. Tretí aspekt súvisí so zasadením generačnej polemiky do širšieho kontextu. Analýzou vybraných textov a dobovej korešpondencie dospela A Draganová k záveru, že v textoch nešlo o diskusiu, ale vzájomný spor spočívajúci v odlišných názoroch, postojoch a preferenciách zúčastnených strán. Magdalena Bystrzak v príspevku *Alexander Matuška v sporoch o S. H. Vajanského v tridsiatych rokoch 20. storočia* zachytáva Matuškovu náhľady na S. H. Vajanského v spoločenskom, politickom a kultúrnom zázemí tridsiatych rokov 20. storočia. Matuškovu kritiku a odmietnutie Vajanského diela bola ovplyvnená ľavicovými ideovými východiskami. Autorka vychádzala z materiálového výskumu kultúrno-spoločenskej a literárnej tlače – sú to hlavne: spory o podobu slovenskej kultúry medzi pokrokovou a konzervatívnou stranou slovenských kultúrnych elít, diskusie o rezonovaní dedičstva 19. storočia (predovšetkým romantizmu) medzi dvoma vojnami, a napokon literárnohistorický spor o rehabilitáciu S. H. Vajanského v tridsiatych rokoch 20. storočia. Vonkajšie okolnosti a východiská Matuškovkej kritiky sú zachytené v dvoch tematicky prepojených častiach. V prvej autorka opisuje ideové zázemie (konceptia slovenskosti), ktoré bolo pre Matušku východiskové pri posudzovaní Vajanského, ďalej definuje romantickú predstavu o národe a národnej kultúre a dobové ohlasy na túto tému. Úvahy Matušku o S. H. Vajanskom vychádzali z ideologických konfliktov medzi dvomi skupinami, pokrokovými a konzervatívnymi predstaviteľmi slovenskej kultúry. Zameral sa pri tom najmä na dogmatickosť Vajanského koncepcie kultúry a autoritárskeho charakteru jeho umeleckého gesta. V druhej časti sa M. Bystrzak orientuje

na tému rehabilitácie S. H. Vajanského v slovenskom kultúrnom prostredí tridsiatych rokov 20. storočia, ku ktorej A. Matuška zaujal negatívny postoj. Neschvaloval obnovenie postavenia Vajanského v slovenskej kultúre, naďalej kritizoval Vajanského ako konzervatívneho národného ideológa a polemizoval s poetikou jeho textov, čo vyjadril aj v známom pamflete *Vajanský prozaik*, ktorý napísal koncom tridsiatych rokov a knižne publikoval v roku 1946. Autorka štúdie uvádza, že odpor voči S. H. Vajanskému A. Matuška prejavil v prvom rade ako literárny kritik – próze S. H. Vajanského vyčítal prepiaťu štylizovanosť a neschopnosť pomenovať veci pravým menom. A. Matuška je charakterizovaný ako človek, ktorý sa v sporoch o kultúru v tridsiatych rokoch 20. storočia vyznačoval polemickým naladením, preto konflikt zatvoreného a otvoreného modelu národnej kultúry mohol byť vnímaný len ako rozpor bez možnosti kompromisu.

Kolektívna monografia *Svetozár Hurban Vajanský. Na rozhraní umenia a ideológie* prináša príspevky, ktoré na pozadí literárnohistorického kontextu reflektujú osobnosť Svetozára Hurbana Vajanského, jednotlivé aspekty jeho života a diela. Informácie týkajúce sa Vajanského prozaického diela, dobovej literárnej kritiky, židovskej otázky, generačných sporov, reprezentácie národa, národných dejín sú prezentované rôznou optikou nazerania na túto výraznú, aj keď ambivalentnú postavu slovenského národného a literárneho života. Autori štúdií na neho nahliadajú objektívnym pohľadom, nevyhýbajú sa problémovým črtám alebo zlyhaniam Vajanského a dôkladne prehodnocujú aj menej známe sféry jeho života.

Mgr. Lubica Hroncová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: lubica.hroncova@savba.sk